

Kiefer Ferenc: Aspektus és akcióminőség, különös tekintettel a magyar nyelvre. 2006. Akadémiai Kiadó. Budapest. 344 lap

Kiefer Ferenc akadémikus könyve a következő részekre tagolódik: Előszó (9–11), 1. Az aspektus fogalma és a magyar aspektusrendszer vázlata (13–91), 2. A progresszív aspektus (93–136), 3. Akcióminőség és aspektus (137–204), 4. Eseményszerkezet (205–58), 5. Aspektuselméletek (259–312), Befejezés (313–9), Irodalom (321–31), Tárgymutató (333–41), Névmutató (342–4). A könyvet Siptár Péter szerkesztette, és az MTA támogatásával jelent meg. Az előszó végén olvasható, hogy Ladányi Mária és Wacha Balázs lektorálták, továbbá az is, hogy a „könyv elkészítését az OTKA a To42687. számú pályázattal támogatta” (11). A névmutatóban 115 név szerepel. Az a három szerző, akire legtöbbször hivatkozik: Z. Vendler (32 hivatkozás), D. R. Dowty (28) és Wacha Balázs (25). Kiefer előzőleg 19 tanulmányban foglalkozik a témával. A mostani könyv lényege a Strukturális mondat-tan végén (1992: 801–86), „függetlenségként”, *Az aspektus és a mondat szerkezete* címen már megjelent.

Az aspektus témára ráillik az a latin mondás, amely szerint *Grammatici certant et adhuc sub judice lit est*. A rendelkezésemre álló szűk terjedelem arra készlet, hogy csak a témával kapcsolatos alapvető nézőpontokat vegyem szemügyre, és azokhoz fűzzek megjegyzéseket.

1. Az aspektus fogalma: igeaspektus, avagy mondataspektus? Kiefer könyvében az aspektus a mondat belső időszerkezete (21). (A Strukturális mondattanban [809] is ez olvasható: „Aspektusnak nevezzük a mondatok belső időszerkezetét.” Ekkor az irodalomjegyzékben Comrie műve még nem szerepel, de a téma felvázolásakor nyomatékkal hangsúlyozza, hogy „az aspektussal foglalkozó általános művek közül a következő szerzők gondolatait használtuk fel: Bernard Comrie” stb. Mostani könyvében Kiefer Comrie jelentőségét már konkrétan kiemeli, sőt idézi is (21): „a szláv hagyományt is figyelembe véve definiálja Comrie (1976) az aspektust”. Majd így folytatja: „Comrie definícióját érdemes szó szerint idéznünk, mivel sok szempontból hasonlít az általunk javasolt definícióra: »aspects are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation« (ibid.: 3)”. Az angol és magyar nyelven közölt definíció a szavak szintjén „azonos”, értelmezése azonban igencsak eltérő. Ez a következőkben jelentkezik.

1.1. Mondataspektus vagy igeaspektus? (vö. Pete 1994: 232–47). Comrie és Kiefer aspektusdefiníciója csak abban tér el, hogy Kiefer a „szituáció” szót a mondatközpontú strukturalizmus szellemében „mondat”-ra cseréli: „A szituációkat mondatok segítségével írjuk le, tehát a »szituáció« terminus helyett egyszerűen mondatról beszélhetünk.” A „szituáció” terminus Comrie-nél (1976: 13) azonban nem „mondat”-ot jelöl, hanem az **ige** szófaji kategoriális jelentését, amely egyesíti a Vendler-féle ontológiai osztályokat. Vö.: „In the present work the term »situation« is used as this **general cover-term**, i.e. a situation may be either a state, or an event, or a process.” 'Ebben a műben a *szituáció* terminus az állapot, az esemény, a folyamat **általános összefoglaló neve.**' Én az igék szófaji kategoriális jelentésének jelölésére a *cselekvés* (ang. action) terminust javaslom, amely lehet *tevékenység, történés, állapot, viszony, létezés*.

Szinte lehetetlen olyan nyelvész találni, aki az aspektust mondattani kategóriaként értékelné. Érdekes, hogy a könyv 260. oldalán Kiefer is igéket talál Vendlernél. Vö.: „Vendler az ontológiai kategóriákhoz nyelvi példákat rendel hozzá, ezek között azonban nemcsak igéket, hanem igei csoportokat, illetve predikátumokat is találunk.” Továbbá: Péter Mihály: „Teljességgel elismerve a magyar aspektus többszintű »érdekeltségét«, hangsúlyozni kívánom, hogy – igével kifejezett cselekvés, illetve folyamat szemléletéről lévén szó – az aspektusjelentés **elsődlegesen** lexikai-szemantikai természetű” (2008: 3). H. Bußmann: „**Aspekt.** Verbale Kategorie, die sich auf die zeitliche Struktur oder andere inhaltliche Merkmale von Verbbedeutungen bezieht” (1990: 103). S. Chalker, E. Weiner: „**aspect** A category used in describing how the action of a verb is marked” (1994: 34).

1.2. A szláv hagyomány figyelembevétele vagy inkább átvétele? A Comrie-fogalom meghatározását követő *John was reading when I entered* – Иван читал, когда я вошёл 'John olvasott, amikor beléptem' példák magyarázatából az derül ki, hogy Comrie (átfogalmazva) Maszlov és követői totalitás- és folyamatjelentésű aspektusfelfogását vette át. – Ez pedig egybeesik a múlt idejű aorisztosz és imperfektum jelentésének a meghatározásával (annak ellenére, hogy az igéket jelen és jövő időben is használjuk). Vö.: Comrie (1976: 3): „In each of these sentences the second verb presents **the totality** of the situation referred to (here my entry) without to its internal temporal constituency: the whole of the situation is presented as a single unanalysable whole, with beginning, middle, and end rolled into one; no attempt is made to divide this situation up into the various individual phases that make up the action of entry. The imperfective pays essential attention to the internal structure of the situation, viewing a situation from within; as also will be the general point is not incompatible with perfectivity.”

1.3. Az ige időszerkezetének magyarázata Comrie-nél és Kiefernél eltérő. Comrie magyarázata az előbb idézett meghatározásban egyszerű: A befejezett szituációk (az igék különböző szemantikai típusai!) a cselekvést annak belső időszerkezete nélkül (!) elemezhetetlen szimpla **egészként** jelölik, amelyben az idő kezdete, közepe és vége egybeolvad. A folyamatosak a figyelmet a szituáció belső szerkezetére irányítják, azt belülről szemlélik, és ez a fő nézőpont összegeztethetetlen a befejezettséggel.

Ez az értelmezés 15 évvel korábban A. V. Iszacsenko német nyelvű orosz nyelvtanában (1962: 348) már megjelent. Vö.: „Drücken wir einen Vorgang vermittelt eines *imperfektiven* Verbs aus, z. B. *Он читает* oder *он читал*, so stehen wir gleichsam inmitten des Vorganges, den wir nicht übersehen, dessen Beginn und Ende uns verborgen ist und denn wir folglich nicht als ganzheitliches, zusammengefaßtes Geschehen auffassen können... Beim *perfektiv* ausgedrückten Vorgang stehen wir dagegen außerhalb des Geschehens, überblicken das Ereignis als Ganzes und fassen es in seiner **Totalität** auf.”

Míndez igaz lenne, ha nem lennének kezdő jelentésű befejezett igék: *Eleredt az eső*. Ezért is írja Iszacsenko (1960: 134), hogy „a cselekvés befejezettsége fogalmának a bevitele az igeszemléletről szóló tanba [...] néhány évtizeddel visszavetette a probléma adekvát megoldását, mivel »befejezettségéről« csak múlt időben beszélhetünk”. „Введение понятия «законченности действия» в учение о видах оказалось роковой ошибкой: оно на несколько десятилетий отодвинуло более адекватное решение сложной видовой проблематики...: ведь о «законченности» можно говорить только применительно к формам прошедшего времени.”

Kiefer a mondatnak külső és belső időszerkezetét különbözteti meg (16–32). Szerintünk a külső időszerkezetre semmi szükség, mivel nála „[a] mondataspektus a mondat belső időszerkezetét fejezi ki” (26). Leegyszerűsítve a problémát, a **külső** idő a beszéldidőnek a *mikor?* kérdésre felelő időhatározószók jelentésével való szemantikai egyeztetésén alapul: **Holnap megérkezett a csomagod* – *Tegnap megérkezett a csomagod* (16–7). A **belső** idő az **időtartam** jelölésének különböző eszközeitől függ. **A könyvet három napon át elolvasom* – *A könyvet három napon át olvastam* (jobban hangzik: *három napig*). **A könyvet három napon belül olvasom / olvasni fogom* (Kiefer megjegyzése: „igéretként elfogadható”). – *A könyvet három napon belül elolvastam* (22). (Természetesebb:

A könyvet három nap **alatt** elolvastam / három napon belül **elolvasom**). Ezek alapján Kiefer a folyamatosságot és a befejezettséget a következő módon definiálja (23–4):

a) Egy V ige akkor és csakis akkor folyamatos, ha az igét tartalmazó mondat által leírt cselekvés, történés vagy folyamat az adott időtartomány legtöbb résztartományában érvényes.

b) Egy V ige akkor és csakis akkor befejezett, ha az igét tartalmazó mondat által leírt cselekvés, történés vagy folyamat csak az egész figyelembe vett időtartományban érvényes.

c) Egy M mondat által kifejezett esemény akkor és csakis akkor folyamatos, ha az esemény által leírt cselekvés, történés vagy folyamat az adott időtartomány legtöbb résztartományában érvényes.

d) Egy M mondat által kifejezett esemény akkor és csakis akkor befejezett aspektusú, ha az esemény által leírt cselekvés, történés vagy folyamat csak az egész szóban forgó időintervallumra érvényes, tehát annak egyetlen osztata esetében sem áll fenn.

Megjegyzéseim:

1) Ezt úgy kell értelmeznünk, hogy a *Tíz évig írtam a disszertációm*at esetében a cselekvés bármelyik időpontjáról elmondható (a múlt idejű aorisztosz jelentését jelenbe transzponálva), hogy *Írom a disszertációm*at. A *Megírtam a disszertációm*at csak az időintervallum végén mondható. Az igeszemléleti formákat azonban jövő időben is használjuk. Az írás kezdetekor mondhatom, hogy *Tíz év alatt megírom / fogom megírni a disszertációm*at. De a továbbiakban az időtartamot vagy mindig csökkentem, vagy inkább a mondat belső időszerkezetét mellőző, időtartamot jelölő időhatározó nélkül folyton csak azt hajtogatom *Megírom / 'meg fogom írni a disszertációm*at. A folyamatos összetett jövő idő használatakor pedig még el sem kezdtem az írást: *Fogok írni disszertációt*.

2) Számos mondatban az „időintervallum vagy időtartomány” ismeretlen. Ezt Kiefer úgy jellemzi, hogy „gyakran csak implicite van adva: *Mit csinál Pista? – Olvas*” (23). Ha Pista nyugdíjas, értelmezhetjük úgy is, hogy a fő foglalatossága most már élete végéig az olvasás.

3) Továbbá: „A folyamatos aspektus esetében különbséget kell tennünk korlátlan és korlátozott idővonatkozású folyamatosság között” (28–9). Szerinte az alábbi mondatok korlátlan idővonatkozásúak: *Egész nap dolgoztam. Négy évig külföldön dolgoztam*. Ezen mondatok folyamatosságát azonban éppen az időtartamot jelölő időhatározók korlátozzák egy egész napra, illetve négy évre.

4) A fentiekkel kapcsolatban hasznosnak tartom Péter Mihály (2008: 3) megállapításának idézését: „A magyarban a perfektív-imperfektív szembenállás lényeges tulajdonsága, hogy a perfektív ige az oppozíció **jelölt** tagja, azaz mindenkor jelzi a cselekvés totális szemléletét; ezzel szemben az imperfektív ige mint az oppozíció **jelöletlen** tagja nem jelzi a cselekvés totalitását.” A kezdő jelentésű befejezett igéket azonban feltétlenül kivennem a „mindenkor jelzi” csoportból: *Végre elindult a busz*.

5) A **folyamatos** igék jelentésével külön is kell foglalkoznunk. Az angol időegyeztetés helyett a szláv nyelvekben és némileg a magyarban is **igeszemléletegyeztetés** (taxis) van. Teljes egyidejűség esetén folyamatos igéket használunk: *Jött le a lépcsőn és fűtyörészett*. Részleges és metsző egyidejűségkor a hosszabb időtartamú ige folyamatos, a rövidebb időtartamú befejezett: *Jött le a lépcsőn, és megbotlott* (lejövételkor). *A gyerekek addig játszottak, amíg be nem esteledett*. Téves az az állítás, hogy „két folyamatos igei szerkezet önmagában időhatározó nélkül nem jelölhet egymásutániságot” (34): *Rozika játszott, rajzolgatott, uzsonnázott és pihent*.

2. Aspektusnyelvek és nem aspektusnyelvek. Kiefer Ferenc (14–5): „Minden nyelv képes aspektuális kategóriák kifejezésére, a különbség az ún. aspektusnyelvek (pl. szláv nyelvek) és nem aspektusnyelvek (pl. a germán nyelvek) között abban keresendő, hogy míg az aspektusnyelvekben az

aspektuális kategóriák az igének (az igei lexémának) vagy az ige meghatározott paradigmaticus alakjainak (igealakoknak) a jelentésében már kódolva vannak, a nem aspektusnyelvekben az aspektualitás kategóriák elsősorban mondattani eszközökkel fejeződnek ki. A »tiszta eset« azonban ritka: a nyelvek többnyire mindkét eszközzel élnek. A magyarban ugyan az alapvető aspektuális kategóriák már az ige lexikai jelentésében vagy jelentéseiben is jelen vannak, ezek azonban a mondat különféle szintjein, az igei szerkezetben vagy a mondat egészében megváltozhatnak, illetve a szintaktikai környezet függvényében váltokozva érvényesülnek, mivel függhetnek a tárgy vagy az alany fajtájától, az igeidőtől vagy az időmódosítóktól is. Az ige aspektuális értékének ismerete tehát nem elegendő a mondat (a mondatban kifejezett cselekvés vagy történéis) aspektusának a meghatározásához.”

Megjegyzéseim:

1) Örömmel olvasom, hogy Kiefer mindjárt a könyve elején leszögezi, hogy a magyarban „az alapvető aspektuális kategóriák már az ige lexikai jelentésében vagy jelentéseiben is jelen vannak”. Így téves az a koncepció, amely a magyarban mondataspektust tételez fel (vö.: Pete 1994: 232–47).

2) Kissé érthetetlen, hogy az igekezpontú strukturális nyelvészet magyar zászlóvivője hogyan jutott arra a következtetésre, hogy az ige alapvető jelentésének alkotóeleme a tárgytól és az „időmódosító”-nak átkeresztelt **időtartamot** jelölő időhatározótól (is) függ. Itt inkább arról van szó, hogy a folyamatos és a befejezett igék erős (kötött) vagy gyenge (fakultatív) vonzatai nem esnek egybe (másképp: valenciájuk eltérő). Ezzel kapcsolatban három momentumra hívom fel az olvasók figyelmét:

a) Az angol nyelvészeti *modifier* terminus magyar megfelelője *bővítmény*. Vö.: „A dependent element, normally a word, that affects the meaning of another element, normally the headword” (S. Chalker–E. Weiner 1994: 245). Kiefer később már minden időhatározót időmódosítónak nevez. Vö.: „Az *elfelejt* igeosztály az *átvészelt* igeosztály igéihez hasonlóan szintén nem tűr meg maga mellett időmódosítót: **Őt órákor elfelejtettem, hogy felhívjalak*” (248). A könyvben több ilyen jellegű mesterkéltné példa van, amelyekre aztán elméletek épülnek. Az idézett példával kapcsolatban lábjegyzetben azt olvassuk, hogy „az időmódosító az elfelejtés eseményére [értsd: időpontjára] vonatkozik”. Az én nyelvérzésem azt sugallja, hogy az *Elfelejtettelek őt órákor felhívni* mondat tartalmazza a cselekvés és a megbeszéltné időpont elfelejtését is. Az *átvészelt* igét is használhatjuk időhatározóval: *A háború alatt átvészeltük a bombázásokat*.

b) B. Comrie (1976: 16–7) a tényeknek megfelelően hangsúlyozza, hogy az időtartam **nem döntő** egy ige folyamatos vagy befejezett voltában, mivel mindkét szemlélet lehet azonos időtartamú. Vö.: „It is sometimes claimed that perfective forms indicate situations of short duration, while imperfective forms indicate situations of long duration. It is easy to find examples from individual languages that contradict this assertion, perhaps the clearest being where both perfective and imperfective forms can be used in referring to the same length of time, without any necessary implication of the duration being short or long.” Vö.: *Csak egy pillanatig állt a gép – Jó sokáig állt a gép* (mindkét ige folyamatos). *Egy pillanatra megállt a szíve – Örökre megállt a szíve* (mindkét ige befejezett).

c) Igaza van Kiefernek, az alanytól – a mondat szemantikai központjától – valóban függ az ige aspektuális értéke és használata: Vö.: *A fiú a Duna partján lefeküdt a fűre – Budapest a Duna két partján fekszik*.

3) **A mozzanatosság és a gyakorítás**. Kiefer: „A mozzanatos igék pillanatnyi eseményt fejeznek ki, következésképpen osztatlan időszerkezetűek, és ezért perfektívek” (74). Az „osztatlan és osztott időszerkezetre” épülő elmélet metanyelvészeti szinten kifogástalan, a nyelvi tények azonban ezt nem igazolják. A mozzanatos és a gyakorító igék morfémaszerkezete és jelentése egyformán lehet folyamatos és befejezett: *reccsen / megreccsen a padló; Télen adogatja el / eladogatja az almáját*. Téves az az állítás, hogy „nincs... aspektuális különbség a mozzanatos alapige és az igekező-

vel ellátott ige, illetőleg a perfektíváló elemmel kiegészített igei szerkezet között” (74–5). Kiefer 1992-es tanulmányával vitatkozva 1994-es cikkemben (235) több példával támogatott érveléssel bizonygattam a fázisaspektus elmélet alapján, hogy a *moccan* – *megmoccan* típusú oppozíciók belső határpont nélküli és határpontos szemléletpárok. Visszatérve Kiefer mostani példájához, a *reccsen* folyamatos alak a recsegő hang **tényét** közli, vagy pedig mértéhatározókkal társulva a hang egyszeri történést vagy erősséget jelzi: *Nyár-éjszakán a grófi szérűn Reccsen a deszka-palánk* (Ady) – *Egyet (nagyot, ijesztőt) reccsent alatta a létra foka. A megreccsen a cselekvés kezdetét jelölő befejezett ige: Nagyon lassan, vigyázva mentem, de megreccsent a padló, és a gyerek felébredt.* Vitatható az az állítás is, hogy a *Megmozdult a föld, megkondult a harang, megrezdültek a fák* közlésben „a tagmondatokban írt események tetszőleges sorrendben következhetnek be” (75). Én a cselekvés-sorozat elindítóját: a földrengést mindenképpen az első helyre tenném. A további sorrend a beszélő hallása vagy látása érzékenységének a fokától is függhet.

3. Aspektuselméletek. Kiefer Ferencnél (310) három csoportjuk van.

3.1. Az eseménytípus-alapú elméletek. Kiefer megjegyzi, hogy „Vendler a három arisztotelézi ontológiai kategória (állapotok, cselekvések, teljesítmények/eredmények) helyett négy kategóriát különböztet meg”, amelyeket Kiefer eseménytípusokat jelölő aspektuális kategóriáknak tekint (260). Ezek a következők:

- (1) Állapotok/states: *szeret, gyűlöl, tud, hisz, óhajt.*
- (2) Cselekvések/activities: *fut, sétál, úszik, autót vezet.*
- (3) Teljesítmények/accomplishments: *felgyógyul, egy mérföldet fut, mond.*
- (4) Eredmények/achievements: *megtalál, elkezd, meghal, megszületik.*

Vendler azonban „eseménytípusokról” nem ír. Sőt még az általa felsorolt igecsoportok között sem találjuk az *event* ’esemény’ szót. Ő az igék ontológiai (= szemantikai) csoportjait sorolja fel, amikor az angol progresszív aspektus képzési lehetőségeit vizsgálja, amelyet akkor még igeidőnek neveztek. (Az angolban nem minden igenek van progresszív aspektusa, ezért ezen aspektus képzési lehetőségének a felderítése az egyik fő feladat.) Vö.: „I start with the well-known difference between verbs that possess continuous tenses and verbs that do not” (1967: 99). „Distinctions have been made among verbs suggesting processes, states, dispositions [rendelkezések], occurrences [események], tasks [megbízások], achievements, and so on.” A Vendler-féle négy „ontológiai” csoporttal teljesen rokon a magyar nyelvtanokban régóta olvasható definíció: az ige cselekvést, történést, állapotot és létezést kifejező szófaj. (Zeno Vendler magyar származású.) Azt is jó tudnunk, hogy Arisztotelész tíz ontológiai kategóriát különböztet meg (Pete Krisztián <http://ktnye.akti.hu/index.php/Attrib%BAtum>):

Kategória neve		Ontológiai típus
1.	szubsztancia	szubsztancia
2.	minőség	akcidens (v. attribútum)
3.	mennyiség	
4.	viszony	
5.	birtoklás	
6.	állapot	
7.	hely	
8.	idő	
9.	cselekvés	
10.	elszenvedés	

A szubsztancia önálló létező, az akcidenziák önálló létezéssel nem bírnak, egymagukban nem jelenhetnek meg: szubsztanciákhoz kapcsolódnak. Továbbá cselekvéseket, állapotokat kifejezhetnek nemcsak igék, hanem főnevek, melléknevek, határozószók is, amelyek hordozója közvetlenül vagy közvetve a szubsztancia (a főnév): *ment – mentés, mentő gondolat; megbetegszik – betegség, beteg ember, betegen fekszik*. Kiefernél erre emlékeztetőt D. Dowty elmélete ismertetésekor találunk (285–90).

Kiefer eseménytípusai a következők (249–51):

- (a) Állapotok: *Anna alszik*.
- (b) Folyamatok: *Péter fut. Anna szépül. Péter levelet ír*.
- (c) Teljesítmények: *Péter megírja a levelet. Az épület megszépül*.
- (d) Eredmények: *A busz megérkezett a faluba*.
- (e) Pontszerű események: *Anna feljajdult. Valaki tüsszentett*.
- (f) A végignéző típusú igék eseményszerkezete: *Anna végignézte az előadást*.
- (g) Az *elgondolkozik* ige típus eseményszerkezete: *Péter sokáig elborozgatott*.
- (h) A *reverzibilis* utóállapottal rendelkező igék eseményszerkezete: *Anna egy hétre elutazott*.

Különös, hogy a folyamatos és befejezett *ír – megír* szemléletpárok külön ontológiai típusba kerülnek. Kiefernél azt olvassuk, hogy „állapotige nem jelenhet meg progresszív aspektusú szerkezetben. Az angolban e szabály alól számos kivételt találunk (*I am hoping...*). A magyarban, valószínűleg a progresszív aspektusnak az angoltól eltérő tulajdonságai miatt nem találunk kivételt” (263). A *remélem – reménykedem* pár mintha hasonlítana az angolra, a *gazdagszik – meggazdagszik, szegényedik – elszegényedik* pedig állapotot jelölő szemléletpárok. (Ennek alapján az angol „progresszív aspektus” terminus magyarba való átvitelének nem sok értelme van. A különbség bemutatása a magyar „folyamatos” és az angol „progresszív” aspektus között azonban szerfölött hasznos lenne: például van-e olyan jelentéstípus, amikor az angol progresszív jelentés a magyarban csak befejezett igével fejeződhet ki.) N. Ju. Svedova (1989: 5–171) az oroszban a létezést **változó** állapotként értékeli, amelynek 10 fázisát különbözteti meg. Az 5. fázis maga a lét (существование). Ezt 41 (!) szemantikai csoportra osztja. A 10. szakasz a lét megszűnése (исчезновение, конец) 15 lehetséges jelentésváltozatban.

3.2. Az időintervallumos elemzések az aspektust a **mondat** belső időszerkezetével jellemzik.

Kiefer: „Ahányféle időintervallum, annyiféle aspektus. Az aspektuális kategóriák megállapításához ezért az időintervallumokat kell meghatároznunk. E szerint a felfogás szerint [...] külön aspektuális kategóriát képvisel egy időintervallum kezdő- vagy végpontjára fókuszáló vagy az időintervallum több egymásután következő pontját azonosító mondat” (310). Időintervallumból elég sok van. Vö.: például a naptári vagy csillagászati időszámítási egységeket. Az időintervallumok egy részének van kezdete és vége, de az is lehet, hogy csak a kezdetét ismerjük. Az ilyen időintervallumok kezdetére vagy végére való „fókuszálásnak” az esetek többségében nem sok köze van az aspektushoz. Egy életkor időintervallum-kezdetét jelölhetjük folyamatos, esetleg befejezett igével is, de csak befejezett igével zárhatjuk le: *született/megszületett... – meghalt/elhalálozott...* A könyv lényegében csak az időintervallumok tartamára „fókuszál”. Egészen más a helyzet, ha az **ige** által megnevezett cselekvés lefolyását tekintjük egy-egy időintervallumnak. Ez már **fázisaspektusos** elemzés: ekkor valóban lehet a cselekvés folyamata, kezdő, kétoldali és befejező határpontjára fókuszálni: *Eleredt – esik/eseget – elállt az eső. Sokszor megálltam – álldogáltam – álldogáltam e kép előtt – Elálltam a kép előtt*. (Az *ellálldogáltam* szerintem befejezett, mivel kétoldali határponttal „egy ideig” aspektuális jelentéssel társulva korlátozza az *álldogálás* időintervallumát.)

3.3. A nézőpontaspektuson alapuló elméletek „abból a feltevésekből indulnak ki, hogy... ugyanaz az esemény többféle nézőpontaspektussal kapcsolható össze. A nézőpontaspektus általában csak

az imperfektív-perfektív oppozíciót öleli fel. A perfektív nézőpont az eseményt teljességében szemléli, az esemény kezdő- és végpontját is tartalmazza. Az imperfektív nézőpont a folyamatra fókuszál, és sem az esemény kezdő-, sem pedig végpontjára nincs tekintettel” (310–1). Péter Mihály (2008: 7–8) nézőpontja szerint az igekötő nélküli *Mostál kezet?*; *Vettél be orvosságot?* „aspektusértéke ambivalens, a jelöletlen ige perfektív vagy imperfektív jelentését a situáció és/vagy a szövegkörnyezet hívja elő: *Kész az ebéd. Mostál kezet?* (perf.), *Kertészkedés után mindig mostál kezet?* (imperf.) Ezzel szemben a *Megmostad a kezed?*; *Bevetted az orvosságot?* mondatokban a konkrét cselekvés sikeres (= teljes) végrehajtására kérdezek rá, amit a tárgy határozott névelős használata is alátámaszt”.

Megjegyzéseim:

1) Ha lehetséges, ragaszkodnunk kell a **formai** alapokon nyugvó szemantikai elemzéshez: a *mos/megmos* szemléletpár, a *vesz/megvesz* szintén szemléletpár. A *bevesz* igében a *be-* prefix szinkretikus jelentésű: jelöli a cselekvés irányát és befejezett szemléletét. Az ilyen igék folyamatos párját a prefix hátravetésével képezzük: *Bevetted az orvosságot?* – *Ma vettél be orvosságot?*

2) A folyamatos igék **tényközlő** és tényre **kérdező** jelentésben a szláv nyelvekben és a magyarban is morfémaszerkezetük megváltoztatása nélkül a cselekvés teljességét (totalitását) jelölik: *Olvastad a Háború és békét?* – *Igen, úgy 20 évvel ezelőtt olvastam. Az Elolvastad a Háború és békét?* konkrét előzetes situációhoz kötődik: a kértet megígérte, vagy szerepelt a kötelező irodalom jegyzékében stb. Kiefer Ferenc ezt a jelentést az egzisztenciális olvasat műszóval jellemzi, amellyel a tárgymutató eligazítása szerint a könyvben hét különböző helyen találkozhat az olvasó. Kiefer felfogása eltér a miénktől, magyarázata körülményesebb. Nálunk a tényközlő jelentés csak olyan folyamatos igékre vonatkozik, amelyeknek befejezett párja is van. Kiefernél egzisztenciális olvasatú lehet minden olyan aspektusú mondat, amely „már korábban is (legalább egyszer) előfordult” (függetlenül attól, hogy az igének van-e befejezett párja). Felfogása szerint a *Pisti biciklizett már az udvaron; Dolgozott (már) nálunk; Táncoltam (már) velem;* stb. „mondatok befejezett aspektusúak” (71). Ez azért lehetséges, mert mindegyik mondatot az *Előfordult már, hogy...* kifejezéssel kezdetük. Befejezett igés mondatokat is kezdetünk így: *Előfordult már, hogy eltaktikáztam a lehetőséget / két hét alatt megírtam egy cikket.* Továbbá: minden múlt idejű cselekvés így vagy úgy véget ér.

3) A határozott névelős tárgy használata a befejezett igék esetében nem a cselekvés „sikeres” használatát, hanem egy előzetes situáció ismeretét tételezi fel: például a kérdező tudja azt, hogy unokája nemigen szeret kezét mosni, a betegnek az adott időpontban be kellett vennie az orvosságot, vagy mondta a kérdeztnek, hogy vegye meg az adott könyvet stb.: *Megmostad a kezed?*; *Megvetted a könyvet?*; *Bevetted már az orvosságot?*

4) A „sikeres” cselekvés jelöléséhez határozószó is szükséges: *Jól megmostad a kezed?*

5) Az oroszban a cselekvés **ismétlésekor** általában folyamatos igéket kell használnunk, de a magyarban mindkét szemléletet használhatjuk: *Kertészkedés után mindig mostál / mindig megmostad a kezed?*

6) Az oroszban és a lengyelben a **partitívuszi** jelentés kifejezésekor alapszabály a befejezett ige használata birtokos esettel: *Я выпил воды; Wypilem wody.* A magyarban ilyenkor folyamatos ige használunk névelő nélküli főnév tárgyesetével vagy pedig *-ból/-ből* ragos főnevet határozott névelővel: *Ittam vizet; Ittam a vízből. A Я выпил воды; Wypilem wodę* jelentése pedig 'Megittam a vizet'. Vö.: **Megittam a vízből; Eszegetett diót / a dióból – Megezegette a diót / *a dióból.*

3.4. Mennyiségi jellemzésen alapuló aspektus. Az Arisztotelész kategóriái között felsorolt, de Kiefernél figyelmen kívül hagyott **mennyiség** is nagy szerepet játszik az aspektusok használatában. A „totalitás” elméletének ellentmond az a tény, hogy bármennyi részmenyiség megnevezése-

kor használhatunk befejezett igét: *A könyvből már elolvastam két (három, százötven) oldalt.* I. A. Melcsuk (1998: 92–116) mennyiségi, disztributív, duratív, progresszív és kompletív (szláv nyelvek) aspektusú nyelveket különböztet meg. Ide sorolható Henk Verkuyl Kiefer (277–85) által ismertetett felfogása, amely szerint a holland és a német nyelvben duratív (folyamatos), terminatív (befejezett) és momentán (pillanatnyi) típusú mondataspektus van.

A könyvben megtaláljuk még David Dowty (1979, 1986) elméletét, aki szerint az angolban progresszív és habituális olvasatot kifejező (*used to*) aspektus van (285–96). Olvashatunk Carlota Smith kétszintű aspektuselméletéről is (296–310).

4. Hány aspektus van a magyarban? Szerintünk csak folyamatos és befejezett, pontosabban belső határpont nélküli és belső határpontos. Kiefer könyvében a 25. lapon azt olvassuk, hogy „egy befejezett aspektusú igéből folyamatos (progresszív) aspektusú mondat alkotható”. Szerinte a *Pisti végre írt egy jó cikket; Egy liter víz szivárgott ki a falból* mondatok perfektívek (oszthatatlan időszerkezetűek). Az elsóban a tárgy, a másodikban a mértékhatározó teszi befejezetté a mondatot, a *Pisti egész nap írt; Szivárgott ki a víz a falból* mondatok ezzel szemben imperfektívek (osztható időszerkezetűek) (26). Sajnos a *Pisti végre megírta egy jó cikket; Kiszivárgott egy liter víz is a falból* igazi perfektív párokról azonban egy szó sem olvasható. A 30. oldalon a szerző előrebojcsájtja, hogy „a korlátozott időtartamú folyamatos aspektust a továbbiakban PROGRESSZÍV ASPEKTUSNAK fogjuk nevezni”. Én nem sok értelmét látom három aspektus megkülönböztetésének. Az osztható és oszthatatlan időszerkezetnek (gondolom, hogy ez 'időtartam') nem sok köze van az aspektushoz: *Pisti végre már három hét (három hónap, három év) alatt írt egy jó cikket. – Egy óra (egy nap, egy hét) alatt egy liter víz szivárgott ki a falból.* (Az „osztható és oszthatatlan időszerkezetnek” Kiefer Ferenc metanyelvi rendszerében van egy saját meghatározása.)

5. Telikus és atelikus igei szerkezetek. Kiefer (67): „A határpontos igei szerkezeteket TELIKUS, a határpont nélkülieket ATELIKUS igei szerkezeteknek nevezzük.” A gör. *télos* jelentése 'cél'. Ezeket az igéket mások terminatív és aterminatív igéknek nevezik. Az angolban az *atelic/aterminative* and *telic/terminative verb* ('határpont nélküli és határpontos ige') nem morfológiai, hanem szemantikai (és szintaktikai) kategória, elhatárolásuk alapja egy cselekvés célirányos vagy nem célirányos volta. Továbbá e nyelv leírói szerint a határpont lehet **belső** és **külső** is, megjelenésük független az angol continuous és common ige szemlélettől. Trask (1993) szótárában atelikus igék vannak a *Janet is sleeping* 'Janet alszik', *Lisa speaks good French* 'Lisa jól beszél franciául' (22) mondatokban, telikus igék pedig a *Lisa is cleaning the fridge* 'Lisa tisztítja a frizsidert', *We drove to Canterbury* 'Autóval mentünk Canterburybe' (276) szerkezetű mondatokban. A. N. Baranov – D. O. Dobrovolszkij terminológiai szótárában (1996: 49, 584) az atelikus igének nincs természetes határpontja: *to eat* 'eszik', *to sing* 'énekel', a telikus igék pedig vonzatuk nélkül nem használható úgynevezett strukturált cselekvéseket jelölnek: *to devour* 'felfal', *to reach* 'elér': *I'll soon reach the end of my book.*

A magyar és a szláv nyelvek ige szemléletében a folyamatos igék **belső határpont nélküliek**, a befejezettek pedig **belső határpontosak**. A belső határpont lehet a cselekvés kezdetén, végén, a határpont lehet abszolút és relatív stb. Mi a tudomány fejlődése nyomán az **aspektualitásnak** (Aspektualität, aspectuality, аспектуальность) három egymásra épülő és egyre szűkülő alkategóriáját különböztetjük meg: 1) az **akciódinamizmust** (actional dynamism), 2) az **aspektust** (aspect) és az 3) **akcióminőséget** (the manner of verbal actions) (vö. Pete 2009: 29–46). Az akciódinamizmus lehet **statikus** (bennük bármilyen belső határpont megjelenése kizárható, az angolban az ilyen igék nem lehetnek progresszív aspektusúak, jellemzőjük az unaspectiveness) és **dinamikus** (jellemzőjük a belső határpont – kezdet, vég, körülhatároltság – megjelenésének a lehetősége: az aspectiveness).

6. Akcióminőségek. Kiefernél az akcióminőségek típusai a következők (150–79):

1. Frekvenciatív és iteratív akcióminőség: *ki-kinyitotta az ajtót, nyitogatta az ajtót.*
2. Deminutív akcióminőség: *dolgozgat, megvakargatta a fejét.*
3. Szemelfaktív akcióminőség: *simogatja az arcát.*
4. Delimitatív akcióminőség: *egy ideig eljátszadozott, elborozgat.*
5. Inchoatív (ingresszív) akcióminőség: *elsírja magát, felharsan, megszeret.*
6. Rezultatív akcióminőség: *megfőzi az ebédet, eltüzeli a leveleket.*
- 6.1. Totális akcióminőség: *beciclikzik, beken, beporosodik.*
- 6.2. Szaturatív akcióminőség: *kialussza magát, kipihen magát, beborozik.*
- 6.3. Terminatív akcióminőség: *elénekel, elmesél, elolvas, elsuttag.*
- 6.4. Exhaustív akcióminőség: *agyontanulja magát, tönkretanulja magát.*
- 6.5. Intenzív akcióminőség: *agyonfagy, agyonporosodik.*
- 6.6. Vmit rosszul csinál: *elsóz, elcukroz, elkezel, elfuserál.*
7. Szubmerzív akcióminőség: *behisztizik, berévül, besír* (179).

Nehezményezem, hogy ez az osztályozás egyes szemléletpárokat is az akcióminőségek közé sorol (*énekel/elénekel egy dalt, porosodik – beporosodik* stb.), továbbá nem kellő mértékben támaszkodik formai kritériumokra.

7. Péter Mihály tipológiai ismertetése (2008: 3). „A magyar aspektus grammatikailag »nem kifejlett« kategória. Comrie az aspektus evolúciós létrája legalsó fokán álló angol és német után következő fokra utalja a magyart, fölébe helyezve a grúz és a balti nyelveket; a létra legfelső fokán természetesen a szláv nyelvek állnak a morfológiailag megszilárdult »vid«-opozíciókkal (Comrie 1976: 94).” Az ilyen „létrák” elfogadását nem tartom szerencsésnek. Ha a létra felső fokára kerülés fő kritériuma az aspektusképzés „morfológiai szilárdsága”, akkor a létra felső fokára az angolnak kellene kerülnie, mivel ebben a nyelvben minden olyan igéből, amelynek lehetséges progresszív aspektusa, azt mindegyik időben azonosan képezzük. Vö.: az angol *write* ’ír’ ige cselekvő alakjainak képzését kijelentő módon:

Tense	Indefinite	Continuous	Perfect	Perfect Continuous
Present	I write	I am writing	I have written	I have been writing
Past	I wrote	I was writing	I had written	I had been writing
Future	I shall write	I shall be writing	I shall have written	I shall have been writing
Future in the Past	I should write	I should be writing	I should have written	I should have been writing

Péter Mihály a magyar aspektus „kifejletlenségét” „a magyar igekötők bizonytalan szófaji státusának” tulajdonítja (2008: 3). Az úgynevezett igekötőknek köszönhető, hogy a magyar aspektus **általános** rendszere a belső határpontokon alapuló **fázisaszpektus**-elmélet alapján megegyezik a szláv rendszerrel. Vö.:

Megjegyezzük, hogy az „igekötők” egy része (*meg-, fel-, le-* stb.) szerintünk a mai nyelvben nem szófaj, hanem morféma, pontosabban prefix, amely a szógyökér előtt vagy után, tőle elválva is állhat (vö. Pete, 2000: 257–71), a másik része pedig határozószó, amely önállóan is használható, vagy pedig összetett igéket képez: *A család együtt utazott. – Együttműködök vele.* (A szláv prefixek egy része az előjárószókkal egyezik, a magyar prefixek másik része pedig a határozószókkal.) A határozószavas összetett igék nálunk nem prefixesek.

1. Páros igék	2. Páratlan igék	3. Kettős szemléletű igék
a) Minden jelentésben: <i>слать / послать</i> <i>śłać / posłać</i> <i>küld / elküld</i>	a) Csak folyamatosak: <i>зависеть от...</i> <i>zależać od...</i> <i>függ vmitől</i>	a) Idegen eredetű igék: <i>дублировать</i> <i>synkronizować</i> <i>szinkronizál</i>
b) Nem minden jelentésben: <i>писать / написать письмо</i> <i>Перо не пишет.</i> <i>pisać / napisać list</i> <i>Pióro nie pisze.</i> <i>ír / megír egy levelet</i> <i>Ez a toll nem ír.</i>	b) Csak befejezettek: <i>вывихнуть</i> <i>zwichnąć</i> <i>kifecamít</i>	b) Nem idegen eredetűek: <i>казнить, использовать</i> <i>użytkować 'fel/használ'</i> fertőtlenít 'про-дезинфицировать' 'z-dezynfekować' lomtalanít

Értékelésem szerint Kiefer Ferenc könyve számos pozitívuma ellenére sem felel meg maradéktalanul annak az elvárásnak, amelyet I. B. Satunovszkij az orosz nyelv vonatkozásában így fogalmaz meg: „Насущной задачей современной аспектологии является создание максимально широкого и в то же время ясного и простого описания этой категории” (1997: 225). Ezt még kiegészíteném John Ruskin (1819–1900) szállóigévé vált mondásával: „It is far difficult to be simple than to be complicated.” A végső értékelés szempontjából ez talán mellékes. Én a különböző elméletek rövid ismertetését a könyv elejére tettem volna. Aztán kiválasztottam volna, sőt kialakítottam volna egy olyan elméletet, amelynek keretében az egyes főfejezetekben a mostaninál részletesebben, tipológiai összevetés alapján foglalkoztam volna a magyar igeszemlélettel.

*

Kutatási perspektívaként két lehetséges **ötlet** fogalmazódott meg bennem:

1) Látva Arisztotelész és Vendler ontológiai kategóriáinak sikerét, meg lehetne kísérteni az igeszemlélet leírását Kant kategóriáinak a szem előtt tartásával is. (Kant kategóriái ugyanis a mondatdal kifejezett ítélet osztályozásán alapulnak). Ezek a kategóriák a következők:

Quantität (Mennyiség)	Qualität (Minőség)	Relation (Viszony)	Modalität (Modalitás)
Einheit (egység)	Realität (realitás)	Substanz und Akzidenz	Möglichkeit (lehetőség)
Vielheit (pluralitás)	Negation (tagadás)	Ursache und Wirkung (ok és okozat)	Dasein (lét (tény))
Allheit (mindenség)	Limitation (limitáció)	Wechselwirkung (kölsönhatás)	Notwendigkeit (szükségyszerűség)

Az oroszban a folyamatos és a befejezett igék használatakor minőségi, mennyiségi és modális aspektusú aljelentéseket (úgynevezett частные видовые значения) különböztetnek meg (Pete 2005: 119–35).

2) Péter Mihály *A magyar aspektusról – más aspektusból* (2008: 3) című cikkében szélsőségesként értékeli Bende-Farkas Ágnesnek (1994: 140–67) azt a véleményét, amely szerint a magyar aspektusok „szőrendi alakzatoktól” függenek. (Kissé különös, hogy Kiefer meg sem említi, hogy ilyen vélemény is létezik.) Péter Arany Jánosra hivatkozva arra hívja fel a figyelmünket, hogy a „pozitív jellegű” értékelő határozós mondatok szőrendje különbözik a „negatív jellegűek” szőrendjétől. Ezt az értekelő határozó és az állítmány szemantikai egyezésének követelményével magyarázza (5). Példája: *Zsuzsi könnyen megoldotta a számtanpéldát. – Zsuzsi nehezen oldotta meg a számtanpéldát.* Ebből azonban az igeszemléletre vonatkozólag semmiféle következtetést nem vont le. A Grétsy

László és Kovalovszky Miklós szerkesztette *Nyelvművelő kézikönyv* (1985: 884–96) **szórend** című szócikke a VI., *A kirekesztő és összefoglaló szórend* című részében (892) többek között lényegében ugyanazt olvassuk, amit Péter Mihálynál:

a) „A kiemelésnek az előbbieken említett fajtáiban, ha nem az állítmányt emeljük ki, valamilyen tagadás, kirekesztés rejlik. Pl.: *az árut ő hozta el* (nem más); negatív értelmű kifejezések esetén is. Pl. *aligha jön el; kevesen jöttek el, ritkán szólal meg*” (892). (Vö.: *'biztosan eljön, 'sokan eljöttek, 'gyakran megszólal, de a 'sokan jöttek el, 'gyakran szólal meg is jó, sőt a Szuzsi 'könnyen oldotta meg a számtanpéldát is lehetséges, ha a nehezen oldotta meg állítást cáfolom.*)

b) „Ha azonban a kiemelt mondatrész hozzátoldást, belefoglalást, általánosítást, erősítést jelent, **összefoglaló** szórendet használunk, amely olyan, mint a nyomatéktalan mondatok szórendje: az igekötős igéké egyenes, a módosító igekötős igéké egyenes, a módosító igétől függő igekötős ige-neveké megszakított sorrendű. Például: **mindent kitalált; a főnöke is beleegyezett, már júniusban visszaérkezik.**

Mindaz megerősített abban a nézetemben, hogy a magyar ige szemlélet **fázisaspektusú**. Ez abban is jelentkezik, hogy a prefixek hangsúlyozottságától és helyétől függően a fázisok a szógyökérben kifejezett lexikai jelentés „rovására” kiemelhetők vagy háttérbe szoríthatók. Ennek a részletes bemutatása további vizsgálódások tárgya lehetne „a pozitív és a negatív jellegű” határozószavas igei szó szerkezetekkel és a határozószavas összetett igékkel (pl.: *egybeír, különír, visszaad*) együtt.

SZAKIRODALOM

- Baranov, A. N.–Dobrovol'skij, D. O.–Michailov, M. N.–Paršin, P. B.–Romanova, O. I. 1996. *English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics*. Volume I, Moscow. Pomowski & Partner.
- Bende-Farkas, Ágnes 1994. Aspect and Word Order in Hungarian. In: Zoltán Bánréti (ed.): *Papers in the Theory of Grammar*. Research Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 140–67.
- Bußmann, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.
- Chalker, Sylvia–Weiner, Edmund 1994. *The Oxford Dictionary of English Grammar*, Oxford, Clarendon Press.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect. An introduction to study of verbal aspect and related problems*. Cambridge Univ. Press.
- Исаченко, А. В. 1960. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. Морфология. ч. 2, Братислава.
- Isačenko, A. V. 1962. *Die russische Sprache der Gegenwart*. Teil I, Formenlehre. Halle (Saale).
- Krékits József–Jászay László 2008. *Szláv igeaspektus*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Мельчук, И. А. 1998. *Курс общей морфологии*. II. Москва–Вена.
- Pete István 1994. Mondataspektus vagy ige szemlélet? *Nyr.* 1994/2.
- Пете, Иштван 2005. *Морфология русского языка*. Szeged, Szláv Intézet.
- Пете, Иштван 2009. Аспектуальность и трехступенчатость. *Studia Slavica Hung.* 54: 29–46.
- Péter Mihály 2008. A magyar aspektusról – más aspektusból. *MNy.* 2008/1. 1–11.
- Trask, R. L. 1993. *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New York. Routledge.
- Шатуновский, И. Б. 1997. Ответ на вопросы аспектологического семинара. В кн. Черткова М. Ю. (ред.) *Труды аспектологического семинара филологического факультета*. МГУ Том 2, 225.
- Шведова, Н. Ю. 1989. Русские бытийные глаголы и их субъекты. In: *Слово и грамматические законы языка*. Москва, Наука, 5–171.
- Vendler, Z. 1957. Verbs and Times. *The Philosophical Review* LXVI: 143–160.
- Vendler, Z. 1967. Verbs and Times. In: Vendler, Z.: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca NY: Cornell University Press, 97–121.

Pete István

ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem BTK